

УДК 342.9+351.74+343.35:35.08(477)

В. О. Веклич

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОСАДОВИХ ОСІБ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ

*Охоронці могил снять про те, як самі помирають.
Їм не ставлять хрести,
Бо жоден з світів
Їх за своїх не приймає.
Крізь кришталі у очах –
Стежки, щоб іти
На межі і поза межею.
І незнанно куди
Заведуть тебе сні –
Чи у лімб, а чи в емпіреї.
Софія Костицька [1]*

Постановка проблеми. Юридична відповідальність посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів боротьби з корупцією в умовах сучасної України потребує порівняно глибокого вивчення і доктринального адміністративно-правового опрацювання. Передусім це стосується забезпечення самої правової системи від корупційних впливів і ризиків через можливість «легального» вихолощення адміністративно-правового регулювання, яке спрямоване на боротьбу з корупцією у практичному вираженні, що в результаті може становити загрозу для держави і суспільства.

Зважаючи на стан розробленості проблематики, у розглядуваному контексті доцільно глибше опрацювати загальні властивості і риси юридичної відповідальності як специфічного індивідуального «режиму», який забезпечує (і є супровідним) стосовно режиму законності в суспільстві, забезпечуючи останнє від правопорушень саме з боку посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів боротьби з корупцією в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поточний стан опрацювання тематики юридичної відповідальності посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів боротьби з корупцією в Україні відзначається наявністю різноманітних джерел. Передусім можемо виділити публікацію на суміжну тему В. Литвиненка [2], а також відповідний параграф у його монографії «Протидія корупції в Україні: Адміністративно-правові засади» [3, с. 309–328]. Різні особливості юридичної відповідальності у цьому самому контексті розглядалися і в дисертаціях «Адміністративно-правові та організаційні засади запобігання і протидії корупції в Україні» [4] В. Гвоздецького, «Протидія корупційним правопорушенням засобами адміністративного права» [5] О. Клок, «Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення в Україні» [6] О. Панфілова тощо.

Заслужує на увагу і низка монографій та навчально-практичних праць різних авторів, з-поміж яких можемо виділити такі: «Адміністративна відповідальність за правопорушення, пов'язані з корупцією» [7] колективу авторів Харківського національного університету внутрішніх справ, «Відповідальність за корупційні діяння, правові засади відшкодування збитків, завданих унаслідок їх вчинення» [8] авторів Національної академії державного управління, «Кримінальна відповідальність за корупцію» [9] за авторством В. Киричко, «Адміністративно-правові проблеми протидії корупції в Україні» [10] фахівців Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, «Корупційні правопорушення: поняття, види та заходи протидії» [11], що є напрацюванням В. Трепака, тощо.

Також у розглядуваному контексті доречно згадати наукові здобутки таких вітчизняних й іноземних учених, як Ю. Байдін, А. Байрамкулов, Б. Безлепкін, Є. Білозьоров, В. Бутиліна, Ю. Ведерніков, О. Войтенко, В. Волков, Є. Гіда, І. Довгих, А. Завальний, О. Коріняк, Г. Мінковський, В. Молдован, В. Муравський, М. Надєждін, Н. Пададименко, А. Папірна, С. Попов, С. Степашин, Л. Чулінда та ін.

Метою статті є опрацювання специфічних рис юридичної відповідальності для забезпечення її дієвості як правового інструменту щодо зниження корупціогенності посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів боротьби з корупцією в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток юридичної науки значною мірою зумовлений практичними потребами. І питання юридичної відповідальності у цьому ракурсі постає як одне із ключових, оскільки саме завдяки цьому поняттю відображається внутрішня спонукальна мотивація учасників суспільних відносин до дотримання правових вимог. У «Великому енциклопедичному юридичному словнику» це поняття розкрито таким чином: «Вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає в застосуванні до правопорушників (фізичних та юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою, а також це є правовідносини між державою в особі її органів (суду, спеціальних інспекцій тощо) і правопорушником, до якого застосовують санкції з негативними для нього наслідками (позбавлення волі, штраф, відшкодування шкоди тощо)» [12, с. 109]. Це визначення зазнало деякого впливу ще радянської юридичної школи, оскільки тут акцентується увага на домінантному становищі держави і примусовому впливі. З метою ж забезпечення ширшої практичної бази для фактичного впливу на суспільні відносини необхідно розглянути і позитивну суб'єктивну сторону цього юридичного інструменту (який, серед іншого, повинен актуалізуватися у діяльності посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів боротьби з корупцією). У цьому ракурсі нами взяті до уваги і суміжні щодо права явища, які також впливають на учасників суспільних відносин. Зокрема, Г. Кельзен зазначав: «Хибною виявляється також досить поширена думка про те, що право визначає норми зовнішньої, а мораль – норми внутрішньої поведінки. Норми обох порядків впливають на обидва способи поведінки» [13, с. 74]. Для розширення підґрунтя щодо цього дослідження видається актуальним презюмувати базисний характер відповідальності моральної щодо юридичної (як взаємодоповнювального елемента).

У вже згаданому словнику зазначено: «Мораль – це духовність, форма суспільної свідомості і вид суспільних відносин (моральні відносини); один зі способів регулювання поведінки людини у суспільстві за допомогою усталених приписів. Норми моралі підтримуються не тільки стабільним суспільним ладом, силою звичок і громадської думки, а й фіксуються у формі приписів про те, як варто чинити у кожному конкретному випадку» [13, с. 502]. При цьому під моральною відповідальністю можливо розуміти внутрішні моральні імперативи («приписи»), які сприймаються індивідом як домінуючі чинники у визначенні прийнятності скоєння ним особисто, а також іншими членами суспільства тих чи інших діянь.

Чинна концепція «юридичної відповідальності» (без урахування вказаних суб'єктивних аспектів) у результаті виявила свою практичну неспроможність вже у самому занепаді радянської державності у Східній Європі, оскільки дійсним суб'єктом вчинення юридично значущого діяння у багатьох випадках є індивідуалізована особа, а не держава, що зумовлює необхідність в окресленні спеціальних ознак суб'єктивного характеру, які б збалансували саму концепцію розглядуваного інструменту з урахуванням специфіки вже сучасних суспільних відносин.

Прикладом також є сучасна Україна, де за усталеного розуміння юридичної відповідальності правова практика зазнає руйнівних наслідків: «Детальні питання про досвід вимагання хабара, його добровільної пропозиції та використання особистих зв'язків для досягнення власних цілей дають змогу визначити відсоток громадян, які були задіяні в корупційних оборудках тим чи іншим чином упродовж року, що передував дослідженню. За такою детальною оцінкою свій реальний корупційний досвід у 2011 р. засвідчили 72,4% респондентів. У 2015 р. 70,7% повідомили про корупційний досвід у досліджуваних сферах» [14, с. 4–5]. Тож важливо взяти до уваги, що юридичний інструментарій передусім існує для регулювання суспільних відносин із тим, аби досягнути їх деякого оптимального стану.

Таким чином, юридична відповідальність як необхідні елементи (окрім вже наведених) має передбачати такі складники:

1. Чітко окреслений стан суспільних відносин як мета і результат застосування розглядуваного інструменту, за якого дотримання норм права індивідуалізованими суб'єктами суспільних відносин є загальним і об'єктивно оптимальним щодо них як учасників суспільних відносин, зумовлюючи наявність імперативу щодо неприпустимості порушення згаданих норм.

2. Суб'єктивне сприйняття окремими учасниками суспільних відносин неприпустимого для себе порушення норм права як оптимального і єдино прийнятного регулятора щодо їх участі у суспільних відносинах (у міжособистісних стосунках різних рівнів і відносинах, які виникають між особою та державою).

При цьому варто взяти до уваги, що юридична відповідальність на поточному етапі розвитку (з урахуванням такого її елемента, як «мета, що має виражатися у стані суспільних відносин») може досягатися не лише завдяки примусу як засобу, але й завдяки широкому інструментарію заохочень, що так і не набув належного розвитку за радянського періоду (останнє ж відобразилося на сприйнятті юридичної відповідальності).

Загалом «примусові» аспекти різних видів юридичної відповідальності детально розглядалися вже згаданими вище авторами. Тут треба взяти до уваги, що на час здійснення дослідження юридична відповідальність посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів боротьби з корупцією, а також правоохоронних органів як суб'єктів запобігання корупції в Україні фактично не розмежовується, виявляючи деякі відмінності передусім у специфічних рисах дисциплінарної відповідальності. При цьому є наочним приклад органів прокуратури. Ще 2015 р. В. Сенік зауважувала: «Посадові особи та керівники органів державної влади, підприємств, установ та організацій, які є суб'єктами відповідальності за порушення антикорупційного законодавства, досить часто застосовують дисциплінарну відповідальність щодо своїх підлеглих» [15].

При цьому С. Подоляка вказав: «Проаналізувавши Дисциплінарний статут прокуратури України, нескладно дійти висновку, що лише стаття 12 (у ч. 4) згадує про наслідки вчинення працівником прокуратури адміністративного корупційного правопорушення: «Прокурор або слідчий, стосовно якого складено протокол про адміністративне корупційне правопорушення, може бути відсторонений керівником відповідного органу прокуратури від виконання службових повноважень до закінчення розгляду справи судом» [16, с. 87]. Зазначене не виключає можливості продовження виконання такою особою обов'язків. Це підкреслює вагомість посилення фактичної юридичної відповідальності керівних кадрів, що узгоджується з вимогою п. 2 ч. 4 ст. 18 Закону України «Про запобігання корупції»: «Керівники державних органів несуть персональну відповідальність за забезпечення реалізації державної програми з виконання Антикорупційної стратегії» [17].

Відповідно, кадрова політика щодо посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів боротьби з корупцією має бути законодавчо ремодельованою з урахуванням специфіки суспільних відносин: «Найнебезпечнішими є прояви корупції в кадровій політиці на вищих щаблях виконавчої влади, оскільки керівники найвищого рівня створюють цілу піраміду корумпованих відносин, яка опісля пронизує усі рівні влади» [18, с. 315]. Тож актуальним є зауваження М. Пірен: «Щодо проблем лідерства, то зміни лежать в основі «трансформаційного лідерства», яке передбачає трансформування, перетворення людини за зміни установки. Трансформаційне лідерство з'являється тоді, коли воно є затребуваним, має у своїй основі моральне та духовне підґрунтя» [19, с. 186]. При цьому варто взяти до уваги, що «неправомірна вигода – одне із ключових в антикорупційному законодавстві загалом та в законодавстві про відповідальність за корупційні правопорушення зокрема. При цьому саме такий термін замінив поняття «хабар» в українському законодавстві» [20].

Потреба у подоланні поточної специфіки соціального середовища зумовлює необхідність зростання ролі юридичної відповідальності загалом у суспільстві (з урахуванням комплексу різних рис цього правового інструменту), що також має інтерполюватися на особливості юридичної відповідальності посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів боротьби з корупцією в Україні. Але напрацювання стосовно юридичної відповідальності в обох напрямках (щодо суспільства і посадових осіб) має розглядатися як комплексний процес із рівнозначними складниками.

Висновки. Зміна підходу до розуміння юридичної відповідальності має базуватися на зміні підходу до права з нівелюванням його репресивної спрямованості на користь диспозитивного регулювання, що повинно здійснюватися учасниками суспільних відносин з усвідомленням пріоритетності обґрунтованої у правовому вимірі моделі поведінки.

Юридична відповідальність правоохоронних органів як суб'єктів боротьби з корупцією в Україні є одним із вагомих факторів зниження їх корупційності. Актуальною є потреба щодо подальшого вивчення її специфічних рис.

Література

1. Костицька С. Охоронці могил снять про те, як самі помирають / С. Костицька // Вірші, поезія. Клуб поезії. – 2014. – 29 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.poetryclub.com.ua/getpoeem.php?id=514219>.
2. Юридична відповідальність посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції в Україні / В. Литвиненко // Право та інновації. – 2015. – № 4. – С. 102–109.
3. Литвиненко В. Протидія корупції в Україні: адміністративно-правові засади : [монографія] / В. Литвиненко. – К. : МП Леся, 2015. – 472 с.
4. Гвоздецький В. Адміністративно-правові та організаційні засади запобігання і протидії корупції в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В. Гвоздецький ; Державний наук.-досл. ін.-т МВС України. – К., 2013. – 36 с.
5. Клок О. Протидія корупційним правопорушенням засобами адміністративного права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. Клок ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2015. – 214 с.
6. Панфілов О. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. Панфілов ; НУ «Одеська юридична академія». – О., 2013. – 22 с.
7. Бугайчук К. Адміністративна відповідальність за правопорушення, пов'язані з корупцією : [практичний посібник] / К. Бугайчук, О. Безпалова, О. Джафарова, В. Іванцов, С. Шатрава. – Х. : Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2016. – 100 с.
8. Жур О. Відповідальність за корупційні діяння, правові засади відшкодування збитків, завданих внаслідок їх вчинення : [навч.-метод. матеріали] / О. Жур, Ю. Баскакова, В. Гаврилюк, П. Качанова, Г. Усатий ; упоряд. О. Жур. – К. : НАДУ, 2013. – 108 с.
9. Киричко В. Кримінальна відповідальність за корупцію / В. Киричко. – Х. : Право, 2013. – 424 с.
10. Настюк В. Адміністративно-правові проблеми протидії корупції в Україні : [монографія] / [В. Настюк, В. Белевцева, О. Клок] ; ред. В. Настюк. – Х. : Право, 2017. – 216 с.
11. Трепак В. Корупційні правопорушення: поняття, види та заходи протидії : [навчальний посібник] / В. Трепак. – К. : Атіка-Н, 2014. – 336 с.
12. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. Шемшученка. – 2-ге вид. перероб. і допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1020 с.
13. Кельзен Г. Чисте правознавство. З дод. : Проблеми справедливості / Г. Кельзен ; пер. з нім. О. Мокровольського. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.
14. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015 рр. // Київський міжнародний інститут соціології. – К., 2015. – 68 с.
15. Сенік В. Відповідальність за корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією / В. Сенік // Голос України. – 2015. – 23 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/260245>.
16. Подоляка С. Адміністративні процедури прокурорської діяльності в Україні / С. Подоляка. – К. : МП Леся, 2014. – 156 с.
17. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>.
18. Пірен М. Політико-управлінська еліта України: соціопсихологічний аналіз : [монографія] / М. Пірен. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – 424 с.

19. Пірен М. Державна кадрова політика: шляхи елітизації : [монографія] / М. Пірен. – К. : Талком, 2014. – 253 с.

20. Знищимо прояви корупції // Прес-служба ДФІ в Херсонській області. – 2015. – 20 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rda.chapl.gov.ua/zapobigan-korup/60-korupciya-folder/645>.

Анотація

Веклич В. О. Юридична відповідальність посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів боротьби з корупцією в Україні. – Стаття.

У статті розглянуто проблему юридичної відповідальності посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів боротьби з корупцією за умов сучасної України. У дослідженні зосереджено увагу на елементах поняття юридичної відповідальності. У контексті дослідження було вироблено рекомендації, які стосуються підвищення практичної значущості юридичної відповідальності.

Ключові слова: боротьба з корупцією, корупція, посадова особа, праворозуміння, юридична відповідальність.

Аннотация

Веклич В. А. Юридическая ответственность должностных лиц правоохранительных органов как субъектов борьбы с коррупцией в Украине. – Статья.

В статье рассмотрена проблема юридической ответственности должностных лиц правоохранительных органов как субъектов борьбы с коррупцией в условиях современной Украины. При исследовании акцентировано внимание на элементах понятия «юридическая ответственность». В контексте исследования были выработаны рекомендации, которые касаются повышения практической значимости юридической ответственности.

Ключевые слова: борьба с коррупцией, должностное лицо, коррупция, правопонимание, юридическая ответственность.

Summary

Veklych V. O. Law enforcement officials' legal liability as subjects of anti-corruption fight in Ukraine. – Article.

The problem of legal liability of officials of law enforcement bodies as subjects of corruption combating under conditions of modern Ukraine was overviewed in this article. Thus this study focuses on the elements of the concept of legal liability. Relevant recommendations were provided concerning the recent increase in the practical significance of legal liability regarding such topic.

Key words: corruption, fight against corruption, legal liability, state official, understanding of law.